

1.01
15)"1944/1945"
Prejeto 4. 8. 2000

UDK

930.85(497.4-

Slavica Plahuta*

Igralske skupine IX. korpusa NOV in PO Slovenije

IZVLEČEK

Članek govori o organizaciji in razvoju partizanske gledališke dejavnosti na Primorskem v okviru igralskih skupin IX. korpusa NOV in POS. Skupine so oživiljale nekdanjo razvito poklicno gledališko dejavnost na Primorskem, bile pa so tudi kadrovska jedro povojnega Slovenskega gledališča v Trstu. Njihov program je navduševal poslušalce, željne slovenske besede, imel pa je tudi mobilizacijski in propagandistični značaj.

Glavne besede: Primorska, narodnoosvobodilna vojna, IX. korpus NOV in POJ, kulturna dejavnost, partizansko gledališče

ABSTRACT

THEATRICAL GROUPS OF THE NINTH CORPS OF THE NATIONAL LIBERATION ARMY OF SLOVENIA

The paper deals with the organization and development of the partisan theatrical activity in the framework of the theatrical groups of the Ninth Corps of the National Liberation Army (NLA) and Partisan Detachments (PD) of Slovenia. The groups helped to revive once well established professional theatrical activity in Primorska and, after the war, became the nucleus of the newly founded Slovenian Theatre in Trieste. Their repertoire, which was also propagandist and mobilizing in character, was enthusiastically welcomed by the audience eager to hear the Slovene word.

Key words: Slovenian Litoral, National Liberation War, Ninth Corps of the NLA cultural activity, Partisan theatre

Fašistična raznarodovalna politika po prvi svetovni vojni in pritiski ter preganjanja Slovencev na Primorskem niso nikoli pretrgali duhovne povezanosti prebivalcev s preteklostjo in njeno slovensko kulturno tradicijo. Ta je živela v skromnih ilegalnih oblikah in pri cerkvenih obredih. Po izbruhu druge svetovne vojne in

* Mag., direktorica, Goriški muzej, SI-5000 Nova Gorica, Kromberk, Grajska c. 1

razvoju osvobodilnega boja so njegove organizacije v pokrajini ilegalno oživljale različne oblike slovenske kulturne dejavnosti. Te so postale pomembno mobilizacijsko in propagandno sredstvo novega gibanja, saj jih je ljudstvo z navdušenjem sprejemalo. Najbolj razširjen je bil partizanski tisk. Organizirali so še skromnejše kulturne prireditve s petjem, recitacijami in krajšimi skeči, ki so spremljali politične govore na t.i. partizanskih mitingih.

Po kapitulaciji italijanske vojske, ko je z vojaško čez noč izginila tudi italijanska civilna oblast, in po množični ljudski vstaji, sta se v pokrajini močno okrepili partizanska vojska in oblast v okviru OF. Na ozemlju, ki sta ga nadzorovali, sta urejali javno življenje. Obe sta pomembno delovali na kulturnem in prosvetnem področju. Obnavljali in razvijali sta množično slovensko kulturno dejavnost pa tudi poklicne kulturne ustanove. Le-te so se organizacijsko razvijale v okviru propagandnega odseka IX. korpusa NOV in POJ. Med najpomembnejše poklicne kulturne ustanove sodi igralska skupina IX. korpusa NOV in POJ. Njen nastanek je povezan z ustanovitvijo propagandnih odsekov pri štabu Tretje operativne cone Alpske in pri divizijskih štabih. Ustanovili so jih na podlagi odredbe glavnega štaba NOV in POS z dne 7. novembra 1943 in odredbe štaba Tretje operativne cone Alpske 12. decembra 1943.¹ To organizacijo propagandnega odseka je prevzel 21. decembra 1943 ustanovljeni IX. korpus, vendar pa je bil razvoj kulturnih dejavnosti v pokrajini predvsem zaradi pomanjkanja primernih kulturnih delavcev mnogo počasnejši. Načelnik odseka Henrik Zdešar je že novembra zaprosil glavni štab, naj vsestransko kulturno pomaga Primorski in opozoril, da so razmah kulturne dejavnosti ovirali slabo znanje knjižne slovenščine med partizani ter pomanjkanje primernih besedil in literature.² Posebej je prosil za gledališko skupino, za skladatelje, zborovodje, slikarje pisatelje, pesnike in druge. Zdešarjevo prošnjo je podprl tudi Joško Zemljak, član propagandnega odseka glavnega štaba, ki je bil na obisku decembra 1943 in obljubil kadrovska pomoč. Najprej je prišel Danilo Turk, Tržačan, ki je živel v emigraciji v Sloveniji. Vključili so ga v propagandni odsek 26. divizije (pozneje 31. divizije), kjer je začel ustanavljati igralsko skupino in pevske zборе. Naslednja kadrovska okrepitev je prispela v začetku februarja 1944. Sestavljali so jo učitelj Drago Pustišek, akademski slikar Dore Klemenčič-Maj in tehnični risar Drago Lovrič. Za njimi sta prišla še dr. Lev Svetek-Zorin in ing. Tomaž Štrukelj.³ Za rojstni dan igralske skupine 31. divizije se šteje 4. januar 1944, ko so na Kladju na Cerkljanskem skupino formalno ustanovili. Štela je sedem članov: vodjo Turka, zakonca Maksa in Jelko Grudnova, ki sta prišla iz Gradnikove brigade, Irmo Kacinovo in Jožeta Šebenika, ki je bil tudi kurir skupine, prišel pa je iz Vojkove brigade, Jože Zupan in Miro Vrhovec pa sta prišla iz Prešernove brigade.⁴ Podobno skupino so načrtovali v 32. diviziji (poznejši 30.

¹ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, 1941-1945. Ljubljana 1976, str. 606-608; Zbornik dokumentov in podatkov NOV in POJ (dalje Zbornik dokumentov NOV), VI/8, dok. št. 164; Poročilo štaba Tretje operativne cone Alpske, 29. 11. 1943; VI/9, dok. št. 50; odredba štaba Tretje operativne cone Alpske o reorganizaciji štabov podrejenih enot, 12. 12. 1943.

² Arhiv Republike Slovenije, d.e. II (dalje ARS II), fasc. 81; poročilo propagandnega odseka IX. korpusa, 31. 12. 1943.

³ ARS II, fasc. 89/I; dopis propagandnega odseka glavnega štaba, 15. 1. 1944; ARS, fasc. 87, dopis propagandnega odseka GŠ dr. Levu Svetku in ing. Tomažu Štruklju, 19. 1. 1944.

⁴ Danilo Turk-Joco: Moja pot v partizane. Borec 1966, št. 3 (dalje Turk, Moja pot v partizane), str. 222-228; Danilo Turk-Joco: Partizansko gledališče na Primorskem. Dokumenti Slovenskega gleda-

diviziji). Ker pričakovana pomoč iz osrednje Slovenije ni bila zadostna, je vodstvo korpusnega propagandnega odseka sredi februarja 1944 preuredilo propagandno dejavnost pri IX. korpusu in pri štabih divizij. Propagandni odsek IX. korpusa je iz 31. divizije prevzel uredništvo Partizanskega dnevnika in tudi Turkovo igralsko skupino. Načrtoval je, da bi ta postala središče gledališke dejavnosti v pokrajini, kamor bi prihajali gledališki amaterji iz civilnih organizacij NOB in iz partizanskih enot, ter bi se tu vzgajali za gledališko dejavnost. Pomembna pridobitev za mlado igralsko skupino je bil tudi Lev Svetek, ki je postal vodja glasbene dejavnosti pri propagandnem odseku korpusa in je z igralci tvorno sodeloval.⁵

Turkova igralska skupina je dejansko postala nosilka gledališke dejavnosti pri IX. korpusu. Še pred vključitvijo v propagandni odsek korpusa je postala s svojimi kulturno-zabavnimi nastopi med prebivalci, željnimi slovenske besede, zelo priljubljena. Njen program je vseboval recitacije Prešernovih, Kosovelovih, Gregorčičevih, Župančičevih, Borovih in drugih pesmi. Izvajali so pevske točke in šaljive skeče: Gustlov skeč Hitler in Mussolini, Kmet pri fotografu, Na straži, Morale je zmanjkalo, Pred sodnikom, Gospod Lisjak, Radoševo igro Mati in druge igre, ki so jih ob pomanjkanju besedil tudi sami sestavljali. Dragocene literarne prispevke je pripravljala Vinko Šumrada- Radoš, politični komisar Vojkove brigade.⁶ Skupina se je tudi po priključitvi k IX. korpusu zadrževala največ na operativnem območju 31. divizije. Največjo prireditev je pripravila v Cerknem ob stoletnici izida Prešernove Zdravljice. Dne 3. marca je odpotovala na območje 30. divizije. Med enomesečno turnejo je prirejela mitinge na Trnovski in Banjški planoti, veliko časa so posvečali tudi izobraževanju in iskanju novih igralcev. To je bila naloga vodje Turka. Iz štaba 30. divizije so prišli: pevci Leon Ponikvar-Levček, Dušan Likar-Ganjo in Jože Erjavec; iz Gregočičeve brigade sta prišla Ivan Mavser in Polde Dežman, povezali pa so se tudi z zgodovinarjem in glasbenikom Jovom Vasičem; Andrej Komel je prišel iz Kosovelove brigade, Janko Volčič pa iz intendance sanitetnega odseka IX. korpusa. Lev Svetek pa je med turnejo organiziral t.i. slovenske ure, kjer so igralce in druge udeležence predavani seznanjali s poglavji iz slovenske slovnice, pravopisa in slovenskega slovstva. Izpopolnjevali so se tudi za primerno izgovorjavo slovenskih glasov in v branju, niso pa imeli učitelja za pouk poetike. Na podlagi kadrovske pridobitve je Turk 15. marca oblikoval drugo igralsko skupino in pri njej poseben glasbeni trio s harmonikarjem Erjavcem, kitaristom Ponikvarjem in saksofonistom Likarjem.⁷ Vodstvo ene od skupin pa je prevzela pevka in igralka Bogdana Stritarjeva, ki jo je 5. aprila poslal glavni štab kot novo kadrovske pomoč na Primorsko. Njen program, kjer so prevladovali predvsem krajši komični prizori in petje, je

liškega muzeja, 1867-1967 (dalje Turk, Partizansko gledališče na Primorskem), 1967, št. 3/10, str. 417-419.

⁵ AS, fasc. 250/II, poročilo propagandnega odseka IX. korpusa za prvo polovico januarja 1944, 15. 2. 1944, Turk, Partizansko gledališče na Primorskem, str. 417-418.

⁶ Turk, Partizansko gledališče na Primorskem, str. 419; ARS II, fasc. 250/II; poročilo o delu igralskih skupin, 22. 11. 1944.

⁷ Turk, Partizansko gledališče na Primorskem, str. 419; ARS II, fasc. 250/II; poročilo propagandnega odseka o delu igralskih skupin za prvo polovico marca 1944, 14. 3. 1944; poročilo propagandnega odseka o delu igralskih skupin za drugo polovico marca 1944, 31. 3. 1944; poročilo propagandnega odseka o delu igralskih skupin za prvo polovico aprila 1944, 14. 4. 1944.

dopolnila tudi s svojimi pevsкими nastopi.⁸ Naglo rast igralskih skupin je

nekoliko zavrl odhod petnajstih perspektivnih igralcev na drugi odrski tečaj za ljudske talente pri Slovenskem narodnem gledališču sredi aprila 1944. Udeležili so se ga Anica Apih, Polde Dežman, Jelka in Maks Gruden, Anton Hlebce, Miroslav Kelber, Stanko Majcen, Ivan Mavser, Irma Kacin, Vlado Lenardič, Silvester Ovsenik, Srečko Perko, Nada Sulič, Miro Vrhovec in Jože Zupan. Tečaj se je začel 18. aprila in zaključil 29. maja.⁹ Po zaključku tečaja in izpitih se je dvanajst tečajnikov vrnilo na Primorsko, Irma Kacin in Polde Dežman sta ostala na nadaljevalnem tečaju, Ivo Mavser pa je odšel na glavni štab.

Med odsotnostjo igralcev je propagandni odsek IX. korpusa ponovno združil obe igralski skupini. Skupino je vodil Turk, njen program je bil propagandnozabaven. Opremo za scene je snoval Dore Klemenčič-Maj. Skupina je prepotovala Primorsko, Gorenjsko in del Notranjske. Bila je v Beneški Sloveniji in v Reziji, kjer je prirejela kulturne prireditve in mitinge z odlomki iz starejšega repertoarja. Zelo odmevna je bila turneja po zahodni Primorski, ki je trajala od 23. junija do 12. oktobra 1944.¹⁰ Imela je narodnobuditeljski in propagandistični značaj. Potovanje so začeli na Tolminskem, nadaljevali pa v Brdih, obiskali so Benečijo in Rezijo, turnejo pa so zaključili na Bovškem. Skupina je sodelovala tudi na zaključnih prireditvah narodnega tekmovanja in tudi na številnih predvolilnih in volilnih zborovanjih; med drugim tudi na predvolilnem zborovanju v Kožbani v Goriških Brdih. Med turnejo so se člani skupine simbolično povzpeli na vrh Kanina in na Triglav.¹¹ Obiski krajev in nastopi so bili marsikje predhodnica obsežnejših političnih akcij civilnih organov NOB. Lev Svetek je med turnejo napisal tudi 28 reportaž in cikel desetih pesmi Slike iz Beneške Slovenije. Gradivo je izšlo v posebni brošuri Po Benečiji in Reziji, ki jo je februarja 1945 izdal propagandni odsek IX. korpusa.¹²

Med tem časom je na sedežu propagandnega odseka IX. korpusa Stritarjeva organizirala krajši dramski tečaj in vodila pevski zbor pri zaščitnem bataljonu IX. korpusa. Po vrnitvi tečajnikov odrskega tečaja za ljudske talente pa je prevzela vodstvo nove igralske skupine. Njen program je obsegal glasbene in recitacijske točke. Pridobljeno znanje na tečaju je igralcem omogočalo izvajanje tudi daljših besedil. Tako so na proslavi tretje obletnice napada na Sovjetsko zvezo uprizorili Klopčičevo igro Mati, ki je bila prvo obsežnejše gledališko delo partizanskih igralskih skupin na Primorskem in je potem postala stalni sestavni del njihovega kulturnega programa. Načrtno strokovno delo Stritarjeve je zboljšalo raven pri-

⁸ Bogdana Stritar: Veseli veter na Primorskem, Delo, 12. 11. 1961 (dalje Stritar, Veseli veter). ARS II, fasc. 89/I, dopis propagandnega odseka glavnega štaba, 5. 4. 1944; dopis propagandnega odseka glavnega štaba, 30. 5. 1944.

⁹ ARS II, fasc. 87; poročilo o drugem odrskem tečaju, 5. 6. 1944.

¹⁰ Turk, Partizansko gledališče na Primorskem, str. 420.

¹¹ ARS II, fasc. 250/II, poročilo o delu igralskih skupin, 22. 11. 1944; Lev Svetek: Turneja kulturnopropagandne skupine IX. korpusa po Reziji in Beneški Sloveniji 1944. Primorska srečanja 1983, št. 41/42, str. 288-293 (dalje Svetek, Turneja igralske skupine po Reziji in Beneški Sloveniji); Lev Svetek, Pri svojih na svojem (Spomini s poti po Reziji in Beneški Sloveniji v vojnem letu 1944). Trst 1987, str. 41-162.

¹² ARS II, fasc. 251/1; poročila propagandnega odseka Briško-beneškega odreda 1-12, od 29. 2. 1944 do 4. 8. 1944; brošura Po Benečiji in Reziji, 1945.

reditev in med poslušalci razvijalo kritičnost do izvajalcev.¹³ Vrnitev Stritarjeve k

Slovenskemu narodnemu gledališču avgusta 1944¹⁴ in odhod nekaterih igralcev na Dolenjsko in Koroško sta pomenila strokovno oslabitev primorskih partizanskih igralskih skupin. Po njihovem odhodu sta pri korpusnem propagandnem odseku ostali le še Turkova osemčlanska igralska skupina in devetčlanska igralska skupina, ki jo je najprej vodil tečajnik Tone Hlebce, njen režiser je bil Polde Dežman, 17. oktobra pa je Hlebce, ki je zbolel, zamenjal Ivan Mavser, ki se je medtem vrnil iz glavnega štaba. Skupina je še nadalje prirejala vsebinsko resnejši igralski program. Naštudirali in izvajali so drami Vitomila Zupana Tri zaostale ure in Borovo Težko uro ter dramatizirano Aškerčevo Staro pravdo. Dramski program so popestrili z deklamacijami, zborovskim petjem in solističnimi pevsкими nastopi.¹⁵

Avgusta 1944 je glavni štab NOV in POS začel preurejati propagandno dejavnost v partizanskih enotah. Najprej je ukinitel brigadne in odredne propagandne odseke, septembra 1944 pa še divizijske. Namesto njih je predvidel množično kulturno sodelovanje celotnega partizanskega moštva. Pri korpusih in conih pa je predvidel poklicne kulturne ustanove, ki bi obsegale vojaške godbe, pevske zборе, gledališke skupine, organizirano dopisniško službo itd. Nova organizacija naj bi tako podpirala ljubiteljsko dejavnost partizanov in visoko strokovnost poklicnih kulturnih ustanov.¹⁶ Preureditev, ki je trajala več mesecev, je povzročila velike kadrovske spremembe in tudi drugačen način dela v propagandnem odseku IX. korpusa. Dotedanjega načelnika odseka ing. arhitekta Marjana Tepino, ki je postal urednik časnika Naša vojska, je zamenjal Aleksander Štempihar-Saša, ki je prišel iz 30. divizije. Nov propagandni odsek je sestavljalo pet sekcij, tri ciklostilne tehnike, dve igralski skupini, ki sta se med reorganizacijo ponovno združili, in godba na pihala, ki so jo tedaj ustanavljali.¹⁷ Novembra 1944 je bilo v preurejenem propagandnem odseku 64 članov.¹⁸ Nove korpusne kulturne ustanove so z načrtnim delom postale nosilke partizanske kulturne ustvarjalnosti, poustvarjalnosti, izobraževanja kadrov in publicistike na Primorskem. Igralska dejavnost je bila samostojno organizirana. Vojaško in strokovno jo je vodil Turk, njen drugi režiser je bil Dežman, za politično delo je bil odgovoren Mavser.¹⁹ Organizacija propagandnega odseka IX. korpusa se do marca 1945 ni več spreminjala. Kadrovske spremembe so nastale le zaradi človeških izgub ali odhoda posameznih

¹³ ARS II, fasc. 250/II, poročilo propagandnega odseka IX. korpusa za prvo polovico junija 1944, 14. 6. 1944; poročilo propagandnega odseka IX. korpusa za drugo polovico junija 1944, 6. 7. 1944, poročilo propagandnega odseka IX. korpusa od 5. do 20. julija 1944; poročilo o delu igralskih skupin IX. korpusa 22. 11. 1944; Stritar, Veseli veter.

¹⁴ Stritar, Veseli veter.

¹⁵ ARS II, fasc. 250/II, poročilo o delu igralskih skupin, 22. 11. 1944.

¹⁶ ARS II, fasc. 250/II, pojasnila k reorganizaciji propagandnega dela v vojski, 18. 8. 1944; ARS II, fasc. 89/I, navodila k likvidaciji propagandnih odsekov pri štabih brigad, 18. 8. 1944; ARS II, fasc. 87; odredba o ukinitvi propagandnih odsekov divizij, 30. 9. 1944; ARS II, fasc. 250/II, navodila za likvidacijo propagandnih odsekov divizij, 30. 9. 1944; ARS II, fasc. 87 in fasc. 250/II, pojasnila k odredbi o ukinitvi propagandnih odsekov divizij, 30. 9. 1944; ARS II, fasc. 89/I, načrt za formacijo propagandnih odsekov pri štabih divizij, 18. 8. 1944; ARS II, fasc. 250/II, Aktualne naloge naše propagande (nedat.).

¹⁷ ARS II, fasc. 250/IV in fasc. 89/I, Formacija propagandnega dela pri štabu IX. korpusa, 8. 9. 1944; navodila za delokrog posameznih sektorjev dela, 8. 9. 1944.

¹⁸ ARS II, fasc. 250/II, imenski seznam članov propagandnega odseka IX. korpusa, 8. 11. 1944.

¹⁹ ARS II, fasc. 250/IV, odredba propagandnega odseka o preureditvi igralskih skupin, 28. 10. 1944.

članov na druge zadolžitve. Največ žrtev je povzročila zadnja nemška ofenziva, ko je padel tudi načelnik Štempihar. Odsek je kot vršilec dolžnosti potem do konca vodil Mirko Bizjak.²⁰

Propagandni odsek je z združitvijo igralskih skupin hotel ustvariti močno in reprezentančno gledališko družino, ki bi v programu združevala oba koncepta prejšnjih skupin. Skupina, ki so jo sestavljali absolventi odrskega tečaja, je bila igralsko in tehnično dobro povezana in učinkovita, vendar med množicami premalo odzivna. Namenjena je bila predvsem zahtevnejšemu občinstvu za razliko od prejšnje Turkove, ki je izvajala zabavno-propagandistični program. Štela je osemnajst članov. Izgubila je dr. Leva Svetka, ki je postal sodni referent IX. korpusa, in Andreja Komela, ki je padel. Pridobila pa je tri nove igralce Pavlo Kokošar, Jovana Vasiča in Jožeta Kraglja. Vodstvo skupine so sestavljali Turk, ki je bil vojaški in organizacijski vodja, Mavser politični vodja, Dežman pa režiser. Poleg vodij so bili njeni člani še: Vasič, ki je bil napovedovalec in člani pevskega okteta Janko Volčič, Tugo Klasinc, Zdravko Kante, ki je bil tudi pevovodja, Jože Kragelj, Vlado Nanut ter že omenjeni Turk, Vasič in Mavser. Člani Veselega tria so bili Leo Ponikvar, Dušan Likar, in Jože Erjavec. Igralci pa so bili Irma Kacinova, Pavla Kokošarjeva že omenjeni Turk, Dežman, Mavser in Klasinc, nadalje Jože Zupan, Vojko Lenardič, Miro Vrhovec in Franc Škerl. Kurir skupine je bil Jože Šebenik, intendant pa Jože Deležal.²¹ Kasneje je pridobila še nekaj članov, tako da je marca 1945, ko je bila na višku svoje moči, štela 25 članov.²²

Dne 1. novembra 1944 je skupina zaradi premajhnih prostorov v Novakih, kjer so bili še propagandni odsek, kulturnoprosvetna sekcija in pevovodska šola, svoj sedež prenesla v Cerkno. Zaradi ločene lokacije ni bila vezana na Kulturnoprosvetni center, kamor bi po svoji dejavnosti sodila.²³ V novih urejenih in opremljenih prostorih, kjer je bil celo studio z napravami za snemanje plošč,²⁴ je delala kot poklicna institucija. Igralci so dnevno vadili, pripravili so več novih programov, in veliko nastopali. Največje prireditve so pripravljali v začetku leta 1945. Za obletnico IX. korpusa so pripravljali Borove Raztrgance,²⁵ vadili so drame Dekle s severa dramatika Pastowskega in Snubača Antona Pavloviča Čehova. Učili so se tudi Vodopivčevo spevoigro Kovačev študent. Za 27-letnico Rdeče armade so pripravljali tridejanko Srečanje z Rdečo armado, njihov program je obsegal še Borovo dramo Težka ura in Čehovo Medved.²⁶ Za nastope so izdelovali tudi posebne kostume in inscenacijo. Pri tem so sodelovali igralci, inscenacija pa je bila v rokah slikarja Janeza Vidica in ing. arh. Marjana Šorlija-

²⁰ ARS II, fasc. 89/I, dopis glavnega štaba NOV in POS, 8. 4. 1944.

²¹ ARS II, fasc. 89/I in 250/II, poročilo igralske skupine IX. korpusa, 22. 11. 1944; Turk, Partizansko gledališče na Primorskem, str. 418.

²² ARS II, fasc. 251/I, seznam članov vojaškega voda igralske skupine IX. korpusa, 17. 3. 1945.

²³ Turk, Partizansko gledališče na Primorskem, str. 418; ARS II, fasc. 251/I, poročilo igralske skupine 2. 11. 1944.

²⁴ ARS II, fasc. 251/IV, poročilo vodje igralske skupine, 16. 1. 1944.

²⁵ Besedilo so prejeli 11. 1. 1945, ker niso imeli dovolj igralcev so vaditi začeli šele marca 1945.

²⁶ ARS II, fasc. 251/4; poročilo o delu igralske skupine IX. korpusa, 25. 2. 1945; Lev Svetek: Iz kulturnoprosvetnega dela in življenja v partizanih: odlomek. Obzornik, mesečnik za ljudsko prosveto, Ljubljana 1949, str. 3-4.

Viherja.²⁷ Za uresničitev obsežnega gledališkega programa so člani igralske skupine zavzeto sodelovali še pri enem velikem projektu. Skupaj z bataljonom NOVGRAD, partizanskimi delavnicami na Cerkljanskem in v Kropi ter ob pomoči drugih partizanskih organizacij, ki so zbirale gradbeni material po vsej Primorski, Gorenjski, še posebej pa v Gorici in Trstu, so v požgani cerkljanski italijanski vojašnici, kjer je bila kinodvorana, gradili in urejali novo gledališko dvorano. Gradbena dela so začeli 11. januarja 1945. V sedmih tednih do 23. februarja je bila dvorana dokončana. Imela je 400 sedežev, sprejela pa je do 1400 gledalcev. Posebnost dvorane je bil oder z globino osmih in širino devetih metrov, z rampo in reflektorji. Imela je tudi pomožne prostore, kar je omogočalo večje prireditve, nadalje kabino s kinoprojektorjem, ki so ga med osvoboditvijo Ajdovščine novembra 1944 pripeljali iz ajdovske kinodvorane. Oprema dvorane je bila lesena, stene so bile prevlečene s padalsko svilo, dekoracije so izdelali arhitekt Šorli in slikarja Vidic in Ivo Kovač.²⁸ Prva prireditev v dvorani je bila Prešernova proslava 11. februarja, še preden so jo slovesno odprli 23. februarja 1945. Na slovesnosti ob odprtju pa so praznovali 27-letnico Rdeče armade, prvo obletnico igralske skupine, obletnico IX. korpusa. Dogodke so označili s pravim festivalom Teden slovenske kulture. To je bila največja partizanska kulturna prireditev med NOB na Primorskem. V enem tednu od 23. do 30. februarja je igralska skupina v sodelovanju s Kulturnim centrom prikazala enoletno delo igralskih skupin in vojaške godbe IX. korpusa. Uprizorili so naštudirana dela. Kulturne dogodke je spremljala tudi parada partizanske vojske v Cerknem 23. februarja. Ta dan je bila slavnostna akademija na čast Rdeči armadi. Na prireditvi je sodeloval celoten igralski ansambel.²⁹ Poročila propagandnega odseka navajajo, da se je prireditve udeležilo okrog 1500 obiskovalcev. Svojo obletnico pa so praznovali naslednji dan. Zaigrali so Borovo Težko uro, za tem pa so se razvrstile še Finžgarjeva Razvalina življenja, Čehovi drami Snubač in Medved ter Vodopivčeva spevoigra Kovačev študent.³⁰ Prireditve so bile zelo odmevne, udeležba na njih pa velika. Največje priznanje je žela izvedba igre Razvalina življenja. Predstavo so obiskovalci šteli za prvo večjo slovensko javno prireditev na primorskem odru po letih fašističnega zatrtja javne slovenske kulturne dejavnosti. Partizanski dnevnik, ki je dogodek ocenjeval, je zapisal, da je prireditev z umetniškega vidika povsem zadovoljila občinstvo, poudaril pa je tudi njen politični vidik. Manj navdušujoča je bila kritika Tedna slovenske kulture z vojaške strani.³¹ Ocenjevala je, da je skupina s svojimi velikimi projekti zanemarjala in izgubljala stike s partizanskimi notami in s podeželjem. Tem vprašanjem je bila posvečena konferenca propagandnega odseka, ki so jo organizirali že v začetku februarja 1945. Odsvetovala je velike projekte in predlagala manjše prireditve. Enotno skupino naj bi tudi ponovno razdelili in iz nje oblikovali manjšo skupino, ki bi s poudarjenim pevskim in

²⁷ Polde Dežman: Spomini na prvo uprizoritev Razvaline življenja v partizanih. Borec, 1970, št. 11, str. 992-996; ARS II, fasc. 251/IV, poročilo igralske skupine IX. korpusa, 25. 2. 1944.

²⁸ Irma Flis: Igralska družina IX. korpusa. Obzornik, mesečnik za ljudsko prosveto, Ljubljana 1948, št. 3-4 (dalje Flis, Igralska skupina IX. korpusa), str. 123 in 128; Turk, Partizansko gledališče na Primorskem, str. 148; ARS II, fasc. 250/II, poročilo propagandnega odseka IX. korpusa, 28. 2. 1945; ARS II, fasc. 251/III, dopis propagandnega odseka Komande mesta Cerknem, 7. 2. 1945.

²⁹ Med drugim so izvedli dramski premieri Srečanje v Rdečo armado in Dekle s severa.

³⁰ ARS II, fasc. 250/II, poročilo propagandnega odseka IX. korpusa, 28. 2. 1944; Razvalina življenja na primorskem odru. Partizanski dnevnik, 9. 3. 1945, št. 58.

³¹ ARS II, fasc. 250/II, poročilo propagandnega odseka IX. korpusa 28. 2. 1945.

recitatorskim programom začela daljšo turnejo med partizanskimi enotami.³² Igralska skupina je naštudirana dela še nekajkrat uspešno ponovila v cerkljanski dvorani. Sodelovala je tudi v kulturnih programih, ki so jih priredili na čast kongresoma Slovenske protifašistične ženske zveze za Gorenjsko in Primorsko, ter na zborovanjih mladine in aktivistov, ki so bili v cerkljanski dvorani v naslednjih treh tednih. Še preden je igralska skupina začela uresničevati sklepe

konference propagandnega odseka, se je začela zadnja nemška ofenziva. Po zaključni prireditvi tretjega pevovodskega tečaja, ki je bil poslednja prireditev v cerkljanski dvorani, so obkoljevali Cerkno. Člani igralske skupine so se 17. marca na ukaz štaba IX. korpusa oblikovali v vojaški vod z dvema desetinama in vojaškim poveljstvom. Poveljnik je bil poročnik Danilo Turk-Joco, politični komisar Ivo Mavser, desetarja pa starejši vodnik Janko Volčič in Joško Rijavec. Igralci so poskrili premične dele dvorane in kinoaparaturu, nato so se pridružili 19. SNOB Srečka Kosovela in se umaknili iz Cerkna. Oboroženi in pomešani med druge partizane so se prebijali čez Porezen in tu doživeli znano tragedijo. S Porezna se je večji del članov prebil v Bohinjski kot na Gorenjsko, del pa se je vrnil na Primorsko. Glavnina skupine se je zbrala na Gorenjskem in tu obnovila študij programa in nastopala.³³ Med ofenzivo je nemška vojska v Cerknem odkrila in uničila skriti gledališki inventar, požgali so tudi dvorano.

Po končani ofenzivi se je skupina vrnila na Primorsko. Nastanila se je na Vojskem in se pripravljala na slovesnost ob bližnjem koncu vojne. Premik iz Gorenje Trebuše v "dolino" se je začel 30. aprila. Ob slabem vremenu z dežjem in snegom je naslednjega dne prispela v Koprivo na Krasu, kjer je bil štab IX. korpusa. Nastanila se je v Skopem in tu 1. maja priredila miting. Še isti dan je s korpusno godbo s kamionom odpotovala mimo Štanjela, po dolini Branice, mimo Lož, Vipave in Ajdovščine ter vipavskih vasi v Gorico, kjer so še potekali boji med nemškimi vojaki, ubežniki z Balkana in partizani Prešernove brigade in Škofje-loškega odreda. Spotoma so po vaseh prirejali mitinge.³⁴ V Gorici so priredili velik miting na Travniku, zvečer pa proslavo v gledališču. Naslednji dan se je skupina z zaplenjenim avtobusom odpeljala v Trzič in nato v Trst, ki še ni bil povsem osvobojen. Nastanila se je v stavbi poleg tržaškega radia. Dne 3. maja je sodelovala na veličastnem mitingu v Trstu, nastopala je na radiu in na mitingih v okoliških vaseh. Večjo prireditev je pripravila tudi v Ajdovščini, ko so tam ustanavljali slovensko vlado, nato je njene člane spremljala v Ljubljano in tudi tam nastopala. Po vrnitvi je pripravljala mitinge in kulturne prireditve v večjih primorskih krajih: v Postojni, v Kopru, v Tolminu, v Vipavi. Njena zaključna prireditev je bila v gledališču Nazionale v Trstu 9. maja. Po njej se je razpustila.³⁵

Sredi maja 1945 je propagandni odsek IX. korpusa prenehal delovati. Svoje člane in člane svojih ustanov je razporedil v nove slovenske civilne kulturne ustanove na Primorskem. Zaposlili so se pri slovenskem Radiu Trst, pri Podružnici Tanjuga, pri uredništvu Primorskega dnevnika, pri Tiskovnem uradu, pri Komandi

³² Prav tam.

³³ Zdenka Lovec: In bili so tudi komedjanti... Primorska srečanja, 1985, št. 53, str. 217-220.

³⁴ Danilo Turk: Z igralsko skupino IX. korpusa proti Trstu. Jadranski koledar, 1949, str. 80-81.

³⁵ Z. Lovec, nav. d., str. 217-220.

mesta Trst in pri Slovenskem gledališču Trst. Prav zadnje je svoj prvi kader dobilo iz igralske skupine IX. korpusa.³⁶

Slavica Plahuta

THEATRICAL GROUPS OF THE NINTH CORPS OF THE NATIONAL
LIBERATION ARMY OF SLOVENIA

S u m m a r y

After the outbreak of the Second World War and the setting up of the National Liberation Army (NLA) in Primorska, its organizations started clandestinely reviving various Slovenian cultural activities that had been banned under Fascism. These organizations became important means of mobilization and propaganda of the new movement. The local population who welcomed the Slovene cultural activities saw in them the strength of the new movement.

After the capitulation of the Italian army in 1943, the Partisan authorities organized on the territory under their control massive cultural activities, which were led by its cultural and educational sections. Propaganda sections in the partisan units founded also professional cultural institutions. The most important of these operated within the framework of the Propaganda Section of the Ninth Corps of the NLA and PD of Slovenia. Particularly popular among these were partisan theatrical groups.

The first such theatrical group was founded on January 4, 1944, in Kladje, in Cerkljansko. It counted seven members and was led by Danilo Turk. In mid-February 1944, Turk's theatrical group was integrated in the Ninth Corps and soon became the standard bearer of partisan theatrical activity staging performances in the Corps' operative area. Its repertoire included recitations of the poems by Slovenian poets and sketches as well as singing, which the audience, eager to hear a Slovene word, welcomed enthusiastically.

On March 15, 1944, Turk formed a second theatrical group the leadership of which was, at the beginning of April, taken over by Bogdana Stritar whom the Army Headquarters had sent to Primorska as 'expert reinforcement'. In mid-August 1944, she returned to the Slovenian National Theatre in central Slovenia. Her work was continued by Tone Hlebce and Polde Dežman who had, together with a group of theatrical actors from Primorska, just finished a theatre course which lasted from April 18 to May 29 under the organization by the Slovenian National Theatre. After this, Dežman also did an advanced course. The training of actors was also organized within the theatrical groups, all of which contributed to a rapid development of the partisan theatre in Primorska.

Among the largest projects of the Theatrical Group of the Ninth Corps was a great tour from June 23 to October 12, 1944, which covered Tolminsko, Brda, Veneto and Resia. Its character was mobilizing and propagandist as well as artistic. The tour was described by Lev Svetek in his collection, Pictures from Venetian Slovenia, while the texts were published in a special booklet, Around Veneto and Resia.

During the process of reorganization of the partisan cultural activity, in Autumn 1944, the Propaganda Section of the Ninth Corps merged the two theatrical groups into one. Danilo Turk was appointed its military leader and managing director and Polde Dežman its artistic director. Although composed of course graduates, the group was quite accomplished both artistically and technically. It functioned as a professional institution performing both theatrical and singing programs.

The group organized the largest of its performances at the beginning of 1945. On the occasion of the Ninth Corps' second anniversary, the Red Army's twenty-seventh and the group's first, a cultural festival known as 'The Slovene Culture Week' was held from February 23 to 30 in Cerkljansko. Shows were staged in the theatre hall, which had been purposely built and equipped in what were formerly a military barracks. On that occasion the group staged the premiere play of 'The Wreck of Life' which received excellent reviews by the partisan critics and was considered the first major public theatrical play in Primorska after the Fascist suppression of Slovenian cultural activity.

³⁶ ARS II, fasc. 250/IV, dopis propagandnega odseka IX. korpusa JA ustanovam, 13. 5. 1945.

Further activity and a planned reorganization of the theatrical group were interrupted by the German offensive in March 1945, during which the German army burnt the theatre hall, while the actors who had returned to their military units withdrew from Cerknjo by the way of Porezen. After the offensive the group reunited in Gorenja Trebuša.

On April 30, the group, together with other partisans, started to move towards Trieste and Gorizia, where the final battles for the liberation had already been taking place. In the following days, the group performed in all larger places of Primorska. On May 9, 1945, the group staged its final performance at the Teatro Nazionale in Trieste, after which it dissolved itself. After the war, its actors became the nucleus of a newly founded Slovenian Theatre in Trieste.